

НЕПРЯМА НОМІНАЦІЯ ПРЕДМЕТІВ ПОСУДУ В УКРАЇНСЬКОМУ РОЗМОВНОМУ МОВЛЕННІ

Вінницький національний технічний університет

***Анотація.** Стаття презентує основні характеристики номінації предметів посуду в розмовному мовленні, причини та ситуації використання непрямих номінацій посуду, структурні типи непрямих номінацій предметів посуду.*

***Ключові слова:** номінація, непряма номінація, структурний тип номінації.*

***Abstract.** The article presents basic descriptions of nomination of kitchenware names in the colloquial speech, reasons and situations of using of indirect nominations, structural types of nomination.*

***Keywords:** nomination, indirect nomination, structural type of nomination.*

Проблема називання в ономазіології й семасіології є об'єктом уваги багатьох лінгвістів. Про це свідчать численні наукові праці, в яких досліджено назви та причини виникнення мовних одиниць (Блінова О.І., Боброва Т.А., Габинська О. А., Земська Е.А., Капаназде Л.А., Снітко Є.С.). Деякі автори (Азнаурова Е.С., Арутюнова Н.Д., Золотова Г.А., Колшанський Г.В., Кубрякова Е.С., Серебренніков Б.А., Тараненко А.А., Телія В.Н., Уфімцева А.А.) окреслюють важливість вивчення лінгвістичної сутності та аспектів номінації. Типологію лінгвістичних найменувань досліджували Арутюнова Н.Д., Гак В.Г., Голєв Н.Д., Голомідова М.В., Мігіріна Н.І., Телія В.Н., Федорова М.В. Проблема теорії номінації аналізується у працях Уфімцевої А.А., Азнаурової Е.С., Кубрякової Е.С., Телії В.Н. Поглиблений аналіз номінативного процесу знаходимо в дослідженнях Потебні О.О., Русанівського В.М., Тараненка О.О., Жайворонка В.В., Нестеренко І.Я та ін. Однак, незважаючи на істотні здобутки, присвячені вивченню номінативних процесів у сучасній теорії номінації, на сьогодні вони залишаються ще недостатньо простудійованими; потребують глибшого вивчення питання номінації. Це й зумовлює **актуальність** обраної теми.

Метою статті є опис основних аспектів дослідження номінативних процесів у сучасному розмовному мовленні. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- визначити основні характеристики номінації предметів посуду в розмовному мовленні, ;
- узагальнити ситуації використання непрямих номінацій посуду;
- виокремити структурні типи непрямих номінацій предметів посуду .

Реальний світ оточений безліччю предметів, номени яких утворюються внаслідок пізнавальної діяльності людини. У будь-якій мові все розмаїття лексики співвідноситься із тим або іншим предметом чи явищем, що і є базовим процесом для номінації. «Механізм номінації є єдиним для усіх мов. Адекватність правильного відбиття цього світу для всіх народів, що говорять різними мовами, з різним ідіоматичним характером, підтверджується вже не мовною системою, а практичною діяльністю людини» [1, 14].

Кожен предмет є об'єктом матеріального світу із своїми характеристиками, властивостями, що стають мотиваційною основою для його найменування. На думку дослідника Д.О. Аладько «мотиваційна ознака номінації при цьому не обов'язково є найбільш значущою, але стає визначальною з точки зору номінатора» [2, 86].

Основою найменування артефактів є метонімічні та метафоричні процеси, що базуються на подібності, «яка існує реально, або у свідомості номінатора». [2, 86].

Значимо, що найчастіше у розмовному мовленні українців трапляються непрямі назви предметів домашнього вжитку. Серед них переважають вторинні номінації посуду, які здебільшого відображають:

а)ємкість для подачі страв або напоїв, напр.: *Принеси / звідки будемо вечеряти; Дай / з чого поїсти!; Де у вас / куди / суп насипати?; Де у вас / у чому млинці заколотити?; Ми забули*

взяти / з чого питимемо?; Дай / у що покласти рибу! б) ємкість для приготування їжі, напр.: Принеси / в чому молоко кип'ятити!; Де, щоб борщ варити?; Мені треба / для кави!

Інколи мовець не уточнює, який саме тип посуду йому потрібен, сподіваючись на те, що адресат подасть предмет за основним його призначенням, пор.: *Звідки будемо вечеряти* – роздаткова тарілка, глибока тарілка, тарілка для нарізки, миска, салатник, кремник тощо; *з чого будемо пити* – фужер, стопка, чашка, бокал, келих, склянка; *в чому готуватимемо кашу* – казанок, каструля, сковорідка тощо.

Інколи непрямі номінації предметів посуду можуть конкретизуватися, виявляючись лише у конситуації, пор.: *Принеси / з чого ти пила чай!; Дай / я помю / з червоною смужечкою!; Я ще не помила / з квіточками; Принеси із тераси / з чого доця їла; Вибачте / я розбив / з чого ви пили каву!; Більше не вари дитині кашу / в чому ти варила / вона там підгорає!* У перерахованих конструкціях мовець використовував непрямі номінації на позначення конкретних предметів посуду.

У багатьох діалогах розмовного мовлення фіксуємо моделі, утворені метонімічно, шляхом переносу назви фірми виробника на посуд, пор.: *Сьогодні у нас гості / треба перемити «люмінарк» (Luminark)*. Мовець має на увазі посуд, виготовлений торгівельною компанією «Люмінарк». Пор.: *До нас сьогодні у гості прийде багато дітей / треба подати «люмінарк» / він не б'ється*. Подібні метонімічні заміни трапляються між мовцями, що обізнані з об'єктом непрямого називання. Адже адресант мовлення використовує метонімічну заміну з метою економії мовних засобів.

Непрямі номени предметів посуду за фірмою виробником – це переважно діалоги у магазинах, запитання-відповіді у торгівельних центрах. Зазвичай первинного номена посуду нема. Його називають за визначальною ознакою «фірма виробник», пор.: *Добрий день! А у вас люмінарк (Luminark) є?; Покажіть, будь ласка, вінзер (Vinzer) / А ось він вінзер (Vinzer) / ще й з чашечками; У нас такий якісний вільмакс (Wilmax) є!; Дайте мені, будь ласка, ось цю мончіні (Monchini)!; Я б хотіла подивитися бергофф (Bergoff)!* Досить часто непрямий метонімічний номен – це слово іншомовного походження, яке мовці у побутових розмовах починають відмінювати за зразком української лексики, напр.: *Ні, люмінарку (Luminark + у) немає, ще не привезли!; На жаль, бергоффа (Bergoff + а) запропонувати не можу / підійдіть у суботу; Ой, дружина сказала додому повертатися лише з вінзером (Vinzer + ом); Тобі для повного щастя ще вільмакса (Wilmax + а) не вистачає!* Як бачимо, *Luminark, Bergoff* і под. у побутових розмовах позначають предмети посуду, виготовлені цими торговими марками, фірмами, фабриками з відповідними назвами. Тільки у конкретній ситуації (конситуації) спілкування мовець розуміє взаємозв'язок між номінацією та предметом найменування. Продавець певного товару, в нашій ситуації посуду, розуміє, що покупець хоче отримати інформацію лише про посуд, виготовлений певною конкретною компанією. «Заощадливість мови, яка є однією із суттєвих її властивостей, спонукає мову уникати кількості збільшення одиниць її плану вираження і, використовуючи усунення неоднозначності плану змісту мовних одиниць, ... спрямовує номінативну діяльність у русло вторинної номінації – до переосмислення вже наявних у мові номінативних засобів» [3.,117]. Тому що мова здатна за допомогою обмежених засобів фіксувати і передавати не одне, а декілька значень, тобто діє у «вторинній семантичній функції» [4.,231.].

Однією з основних характеристик артефактів є матеріал, з якого він виготовлений. Тому, розглядаючи непрямі номінації посуду в українському розмовному мовленні, вважаємо доцільним виокремити метонімічну мотиваційну модель: **матеріал – посуд виготовлений з певного матеріалу, напр.: Сьогодні їстимемо з кришталю; А ти не знав? Принцеси п'ють каву лише з фарфору; Сьогодні у нас етновечірка / їстимемо з глини!; Я з пластику не їстиму / я собі не ворог!; Прошу, не купуй дитині меламін /це дуже шкідливо для її здоров'я! У цій ситуації мовець виокремлює найхарактернішу ознаку номінованого предмета, що впадає йому в вічі. Цією ознакою інколи стає матеріал, з якого виготовлений той чи інший посуд. Як слушно зазначає І.А. Стернін «будь-який мовний знак закріплює результати відображення предметів, явищ реальної дійсності, виділяючи ті, що реально існують» [5, 26].**

Виокремлення з-поміж інших ознак предмета (у нашому випадку посуду) матеріал, з якого виготовлений посуд, пов'язаний з прагненням номінатора миттєво виділити необхідний вид посуду серед інших і водночас надати експресивного забарвлення своєму висловлюванню. Характерно, що такі непрямі номінації предметів посуду за метонімічною моделлю матеріал → посуд, зроблений з цього матеріалу, часто супроводжуються жестикуляцією та мімікою, щоб підкреслити важливість чи

особливість події (...*їстимемо з кришталю*); важливість персони (*я їм лише з кришталю*); засторогу перед можливою небезпекою (*не купуй меламін*).

Виокремити певний предмет посуду з-поміж інших можна за зовнішнім виглядом або елементом зовнішнього вигляду. Це може бути а) малюнок, напр.: *Буду пити / з тії з мікімаусом!* (номінатор має на увазі чашку із зображенням Мікімауса); *Їстиму суп / з тії із лисичкою* (тарілка із зображенням лисиці); *Сьогодні їстимемо з Мадонни!* (набір посуду із зображенням Мадонни з немовлям); б) художник (автор) малюнка або зображення, напр.: *Ой / налийте мені чай у Гапчинську!* (Євгенія Гапчинська – сучасна художниця, що зображує щасливих дітей). Друга підгрупа непрямих номенів посуду за зовнішнім виглядом або елементом зовнішнього вигляду трапляється досить рідко. Такі непрямі номінації посуду за іменем-прізвищем автора зображення на малюнку можна почути у розмовному мовленні поціновувачів творчості художників, самих художників, інтелектуалів.

Пряму назву предмету посуду імпліцитно визначає ситуація мовлення, а також жести, спрямовані в сторону предмета номінації. Часто у препозиції до непрямих номенів за зовнішнім виглядом стоять вказівні займенники у непрямих відмінках з прийменником: *з отого (з того), з тії (з отії), з такого (з отакого)*.

Незначну групу непрямих номенів предметів посуду складають назви за метонімічною моделлю *особлива методика розпису посуду* → *предмет посуду*. Напр.: *Ой / це гжель! Вона справжня чи підробка?; Ви не підкажете / тут продають гжель?; Я хочу купити хохлому для нової кухні / загорніть мені будь ласка!; Мені у хохлому шкода насипати обід!* Непрямі номінації предметів посуду *гжель, хохлома* метонімічно перенесені із топонімічних назв на назви особливої методики розпису, а потім на назви посуду. Пор.: "Гжель – населений пункт у московській області, а також місцевість навколо нього. На початку XIX століття тут було засновано виготовлення фаянсу; Особливий вид розпису синіми фарбами на білому тлі..." [6, 93]; "Хохлома – село в хохломській області; розпис по дереву, один із традиційних художніх промислів... Традиційна кольорова гама хохломи побудована на поєднанні червоного і чорного кольорів на золотому фоні" [6, 455]. Тут непряма номінація за метонімічною моделлю *особлива методика розпису посуду* → *предмет посуду* пройшла подвійний семантичний шлях. Спочатку мотиваційна ознака *місце створення* вплинула на виникнення вторинного номена → *особлива методика розпису*. Великий тлумачний словник сучасної української мови за редакцією В.В. Бусела кодифікує уже вторинні назви посуду "Гжель, -лі, ж., збірн. Порцелянові та фаянсові вироби (посуд, дрібна скульптура) із підглазурним розписом кобальтом; хохлома – ми, ж., збірн. Побутові вироби з дерева прикрашені хохломським розписом" [7, 235; 1571]. Часто назва, що є в основі метонімії сильно втрачається. Як слушно зауважили автори праці "Історія української мови: лексика і фразеологія": "іноді назва, що лягла в основу метонімії втрачається настільки, що відновити її можна тільки шляхом етимологічного аналізу" [8, 683]. Українські ж тлумачні словники сучасного мовлення, на відміну від російських, не кодифікують первинні географічні назви, а – вже закріплені в свідомості мовців непрямі номени розмовного мовлення.

Ми ж спостерігаємо *подвійну непряму номінацію*, коли мовець використовує вже наявну в розмовному мовленні непряму номінацію для називання третього об'єкта номінації (предмета посуду). Схематично цей процес можна зобразити наступним чином: місцевість (Гжель, Хохлома) → особлива методика розпису → непряма номінація предметів посуду.

Такі непрямі номени переважають у розмовному мовленні людей старшого покоління, обізнаних із культурою та народними промислами сусідніх держав, які ще до 1991 року перебували у тісних культурних та економічних зв'язках.

У розмовному мовленні вузького кола номінаторів (здебільшого це середовище творчих людей: художників, скульпторів, декораторів, гончарів, майстрів художнього розпису, керамістів тощо) побутують менш відомі на широкий загал, метонімічні непрямі назви посуду за місцем витовлення → особливою методикою розпису → непрямі номінації посуду: *опішня, косів, решетилівка, кераміка Луцишина*. Напр.: *Був на ярмарку / дуже гарну опішню купив!; Я б хотів оцю опішню придбати!* (Опішня – це селище міського типу Зіньківського району Полтавської області. "Упродовж трьох останніх тисячоліть на території поселення інтенсивно розвивалося гончарство. Наприкінці 19 – на початку 20 століття в містечку працювали близько 1000 гончарів, продукція яких експортувалася майже на всі континенти світу. Характерними рисами глиняного посуду є світло-жовтий колір візерунка, виконаним природними фарбами, на червоно-коричневому, білому або зеленому фоні") [9,

60]. Номінатор, що розуміється на різних методиках розпису глиняного посуду, непрямо позначає предмети посуду, виконані в особливій манері, притаманній опішнянським майстрам. Пор.: *Переходимо на опішню / байкотуємо гжель!* Мовець пропонує використовувати посуд із характерним опішнянським візерунком і припинити використання фаянсового посуду, виготовленого у російському місті Гжель на знак відмови від усього російського, тому що під час ситуації спілкування (березень 2015 року) Росія була визнана країною-агресором проти України.

Пор.: *А косів завезли?; Налий, будь ласка, узвар в оцей косів!*(Косів – районний центр Косівського району Івано-франківської області. Косівська кераміка – традиційний народний гуцульський промисел, один з видів кераміки. Техніка виготовлення гуцульської кераміки – "гравіювання" – це розпис покритою білою глиною. Після першого випалювання на виріб наноситься розпис зеленою, жовтою фарбами. [10].); *Я сьогодні на Андріївському такий Луцишин якісний бачила, а його продають за безцінь / це ж витвір мистецтва!* (Кераміка Луцишина – керамічні вироби, що представляють творчу спадщину О.Г. Луцишина, відомого подільського гончара: горишки-близнята, глечики-куманці, вази . [10, 45].) Непрямі номінації назв посуду *опішня, косів, решетилівка, кераміка Луцишина* не кодифіковані тлумачними словниками сучасної української мови, хоча вони належать до того ж пласту лексики, що й *хохлома* і *гжель*. Це можна пояснити їх немасовим використанням мовцями. У своєму дослідженні пропонуємо класифікувати їх як мистецькі непрямі номінації- арготизми.

Як зазначає дослідниця Н.Й.П'яст «особливою рисою семантики мови є її здатність використовувати назви процесів, дій (nomina actionis) для позначення їхнього результату» [11, 215]. Саме за призначенням виконувати певну дію номінують кухонне приладдя, напр.: *Дай, будь ласка, чим буду їсти (ложка, виделка); Принеси чим взбиватиму тісто на млинці (пристрій для взбивання – вінчик); Подай/ чим нарізати салат (ніж); У вас ненароком немає/ чим відкрити консерви?(ключ); Подай/ чим суп насипати/ на верхній полиці!* Часто у мовця, як зазначає І.Я.Нестеренко «з суб'єктивних на те причин, виникають труднощі у швидкому виборі того чи іншого предмета. Йому набагато легше назвати цей предмет розчленовано, за виконуваною ним дією» [12, 136].

Непрямі номінації кухонного приладдя за виконуваною дією зрозумілі для усіх учасників мовного процесу (навіть поза ситуацією мовлення), адже вони розчленовано описують предмет за виконуваною ним дією.

У розмовному мовленні частотними є непрямі номінації кухонного приладдя за метонімічною моделлю **розмір предмета** → **предмет**, пор.: *Я не можу їсти цими вилами; Я цією шаблею не зможу обібрати картоплю; Не давай йому отой черпак/ він йому до рота не влізе!* Мовець має на увазі виделку, ніж, ложку великого розміру, які в конситуації спілкування обрав для денотації предмета столового приладдя (виделки, ножа, ложки) ознаку великого розміру.

Описані вище непрямі номінації зазвичай супроводжуються експресивною характеристикою номінатора. Оскільки «слово, вжите в новому значенні, набуває нового вигляду й нової функції, наповнюється новим психологічним змістом, що не рідко супроводжується стилістичною міграцією та емоційно-експресивною конотацією» [3, 71].

За структурою непрямі назви посуду різнотипні. Серед них виокремлюємо дві великі структурні групи, що у свою чергу поділяються на підгрупи.

Перша група непрямих номінацій предметів посуду подібна до підрядних речень. Серед них переважають дієслівні блоки, які виокремлюються у 5 підгруп:

1) конструкції, що складаються з відносного займенника **що** (у непрямому відмінку) та дієслова у фомі інфінітива, напр.: *чим колотити, чим насипати, чим різати, чим їсти*; 2) конструкції, що складаються з відносного займенника **що** (у прямому чи непрямому відмінку з прийменником чи без нього), дієслова у відмінюваній формі теперішнього часу: *чим насипають; з чого пють; у що покладемо; у чому кип'ятити*; 3) конструкції, що складаються з відносного займенника **що** (у прямому чи непрямому відмінку з прийменником чи без нього), дієслова у відмінюваній складеній формі майбутнього часу: *чим буду їсти; з чого будуть пити; в що буду насипати; у чому буду колотити*; 4) конструкції, що складаються з відносного займенника **що** (у прямому чи непрямому відмінку з прийменником чи без нього), дієслова у відмінюваній складній формі майбутнього часу: *чим їстиму; з чого наливатиму; чим різатиму*; 5) конструкції, що мають у своїй основі відносний займенник (що), (рідше прислівник), дієвідмінюване дієслово та об'єктні або суб'єктні компоненти, виражені іменниками та особовими займенниками, напр.: *чим насипають суп, чим нарізати сир, чим відкрити вино, чим їсти кашу, чим взяти суші, в що наливати воді, в чому сік був, де морква лежала, де м'ясо було, з чого ти пив чай.*

Другий тип – метонімічні конструкції, що у свою чергу поділяються на 5 підгруп: 1) метонімічні конструкції, пов'язані з назвою фірми виробника (*Люмінарк, Бергофа, Вінзером, Вілмакс*); 2) метонімічні конструкції **матеріал – посуд виготовлений з певного матеріалу**, що виражені прийменником та іменником у родовому відмінку напр.: (*з кришталю; з фарфору; з глини; з пластику; з меламіну*); 3) метонімічні непрямі назви посуду за місцем виготовлення → особливою методикою розпису → непрямі номінації посуду: *опішня, косів, решетилівка, кераміка Луцишина*. 4) номени за метонімічною моделлю **розмір предмета → предмет**, виражені вказівними займенниками цей, ця, це, ці та його варіантами оцей, оця, оцє, оці у формах однини та множини та іменників у формі орудного відмінка (*цими вилами; цим черпаком; цією шаблею*)

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М., 1998.
2. Аладько Д.О. Мотиваційні моделі номінацій предметів матеріальної культури в англійській та українській мовах. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2014, №10, том 2, УДК 81 ' 373:81(420):81(477); ISSN 2409-1154
3. Телия В.Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке : [монографія] / В. Н. Телия; отв. ред.: А. А. Уфимцева ;АН СССР, Ин-т языкознания . – М. : Наука, 1981 . – 169 с.
4. Мельничук Л. Олексій Луцишин: спомин про майстра / Лідія Мельничук. – Вінниця: Книга-Вега, 2003. – 72 с.
5. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж: Из-во Воронеж.ун-та. – 1985. – 171 с.
6. Топонимический словарь Центральной России [Текст] / Г. П. Смолицкая // Русская речь. 2001. N 2. С. . 8390. УДК 80 ББК 81
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ В. Т. Бусел. - Київ, Ірпінь. - Перун, 2005. - 1728 с. ISBN 966-569-013-2
8. Історія української мови: лексика і фразеологія / В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова:[та ін.]; відп. ред.:В.М. Русанівський;АН Української РСР, інститут мовознавства ім.О.О.Потебні. – Київ: Наукова думка, 1984. – 743 с.
9. Пошивайло О.М.Опішне - гончарська столиця України [Текст] / О. Пошивайло ; Державний музей- заповідник українського гончарства в Опішному, Інститут керамології. – Опішне : Українське Народознавство, 2000. - 60 с.: іл. - (Етномистецтвознавчі розвідки ; вип.11)
10. Електронний ресурс.УК. Wikipedia. org / wiki / Гуцульська кераміка
11. П'яст Н.Й. Становлення лексико-семантичної групи на позначення посуду для напоїв // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. праць / Редкол.: В.І.Гончаров (відп. ред.) та ін. – К.: Знання, 2002. – С. 213 - 222.
12. Нестеренко І.Я. Явища непрямой номінації в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 „Українська мова” / І.Я. Нестеренко; Київ. нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1997. – 17 с.

Троян Ганна Володимирівна, викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету, м.Вінниця, Hanusia10111984@gmail.com

Troyan Hanna Volodymyrivna, Teacher of department of linguistics of the Vinnytsya national technical university, Hanusia10111984@gmail.com